

نقش سبک زندگی دینی خانواده در تربیت جوانان دفاع مقدس

مصطفی حلیمی جلودار

چکیده

با توجه به فشار ابر قدرت های بزرگ و استعمار گران غرب و ایجاد محدودیت های مختلف از طرف آن ها، داشتن فرزندان غیور و شجاع و وطن دوست جهت دفاع از ایران اسلامی بسیار پر اهمیت می باشد. از طرفی خانواده، اولین پایگاه موثر بر شکل گیری، رشد و تکامل افراد یک جامعه است و برای داشتن نسلی شجاع و با ایمان باید از خانواده فرهنگ سازی شود. در این پژوهش که به شیوه توصیفی- تحلیلی به سامان رسیده است، به این پرسش پاسخ داده می شود که خانواده در سبک زندگی دینی، چگونه فرزندان برای حضور در دفاع مقدس تربیت می کند؟ در متن و نتیجه خواهیم دید که گسترش فرهنگ دفاع مقدس را می توان با خواندن داستان از حماسه ی عاشورایی تا تاریخ مبارزات و تظاهرات پیش از انقلاب و جنگ تحمیلی و حماسه دلیرانه رزمندگان و شهیدان، از صبوری آزادگان و عزت نفس جانبازان سخن گفت تا دل و جان فرزندانمان از شهامت و دلیری این از خود گذشتگان بیشتر آشنا گردد و فرهنگ دفاع از مرز و بوم در آن ها نهادینه گردد.

واژه های کلیدی: خانواده، تربیت، جوانان، دفاع مقدس، سبک زندگی دینی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱- مقدمه

خانواده، اولین نهادی است که انسان، پس از تولد، قدم در آن می‌گذارد و به طور طبیعی از آغاز تا فرجام زندگی خود، با آن همراه است. انسان به طور معمول بیشترین اثرپذیری را از خانواده دریافت می‌کند و به طور غالب، اساس ساختار فکری، اعتقادی، فرهنگی، هنری، اخلاقی، آدابی، رفتاری، گفتاری، علمی، اجتماعی، سیاسی و ... او در این نهاد، شکل می‌گیرد. اثری که خانواده بر فرد می‌گذارد، بسیار زیادتر از اثری است که خود شخص بر خودش می‌گذارد (محمودی، ۱۳۹۴). ریشه‌های اساسی شخصیت، سعادت و سلامت انسان در محیط خانه و هویت خانواده، نهفته است. خشکیدن درخت سبز سعادت و رویش گیاه هرز شقاوت، نتیجه غفلت از سبک زندگی اسلامی در بوستان خانه و خانواده است. افکار، گفتار و رفتار فرزندان ریشه در افکار، گفتار و رفتار والدین دارد. به همین علت فرزند نابالغ مسلمان، مسلمان و فرزند نابالغ کافر با آنکه تکلیفی ندارد، کافر خوانده می‌شود. رسول خدا همه انسان‌ها را در هنگام تولد بر اساس فطرت الهی مسلمان می‌داند، اما پدر و مادر را باعث گروش آن‌ها به ادیان دیگر معرفی می‌کند و می‌فرماید: کل مولود یولد علی الفطره حتی یكون ابواه یهودانه و ینصرانه (علم الهدی، ۱۹۹۸). از آنجا که خانواده اولین مکان عهده دار تربیت انسان است، پدران و مادران در قبال فرزندان خود و اجتماع سنگین‌ترین مسئولیت را به عهده دارند تربیت دینی کودک در جامعه اسلامی، از همان ابتدا مورد توجه معصومین (علیهم السلام) و بزرگان دین بوده، ابتدا آغوش صمیمی مادر و نگاه گرم پدر را تجربه می‌کند و در ادامه نیز در این کانون است. از آنجا که کودک رشد و نمو می‌یابد در آیات و روایات متعددی از تشکیل و منزلت خانواده سخن بسیار رفته است. کودک در واقع، آینه تمام نمای خانواده است. هنگامی که در انتخاب همسر دقت شود و فردی پاکدامن و با اصالت به نکاح فرد درآید، بستری فراهم خواهد آمد از تربیت دینی و رشد و بالندگی کودک در آینده (خاتمی، ۱۳۹۴).

در بیان پیشینه این پژوهش می‌توان موارد ذیل را برشمرد:

روئین تن و حسن پور (۱۳۹۰) در تحقیقی به عنوان راهبردهای تقویت فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه پرداخته و نتایج تحقیق آن‌ها نشان داد که جهت دست یافتن به فرهنگ باید از همه سطوح اجتماعی و بالخصوص اولین مهم‌ترین پایگاه شکل‌گیری رشد شخصیت افراد یعنی خانواده شروع کرد. در پژوهشی شفائی (۱۳۹۱) به بررسی چگونگی حضور مذهب و بررسی نقش آن در دفاع مقدس پرداخته و تاثیر اعتقادات و قدرت ایمان رزمندگان را جهت دفاع مقدس و پیروزی آن‌ها نشان داد. نتایج تحقیقات بسطامی و موسوی (۱۳۹۴) با عنوان نقش الگوی تربیتی قرآن در تعالی فکری، سبک و کیفیت زندگی به این نتیجه رسیدن که نظام ارزشی و سبک زندگی ایده‌آل با مولفه‌های رفتاری که در قرآن آمده است هماهنگی دارد. در تحقیق دیگری خاتمی و چکاد (۱۳۹۴) تاثیر خانواده را بر رشد و تربیت دینی کودک، با الهام از آیات و روایات جهت رسیدن انسان به کمال مورد بررسی قرار دادند.

۲- سبک زندگی

سبک زندگی از دو واژه (life&style) تشکیل شده است، که واژه زندگی به معنی رشد و نمو می‌باشد (کمبریج^۱، ۲۰۰۶). ترکیب «سبک زندگی» عبارتی است جدید و به نظر برخی در عصر ما توسط محققان جامعه‌شناسی و مطالعات فرهنگی به کار گرفته شده است و برابر است با مجموعه‌ای از ارزش‌ها، طرزتلقی‌ها، شیوه‌های رفتار (مهدی‌زاده، ۱۳۹۰). این مفهوم در حدود اوایل قرن ۲۰ میلادی وارد ادبیات علوم اجتماعی شد و به طور خاص، در ادبیات جامعه‌شناسی آمریکا، «تورستین بونده وبلن» با کتاب «طبقه مرفه» مفهوم کسب زندگی را وارد این حوزه کرد (ویلسون، ۲۰۰۳). بنابراین هیچ‌گونه

^۱ Cambridge Dictionary

توافق تجربی و مفهومی، درباره منشأ سبک زندگی وجود ندارد. در حوزه جامعه شناسی فقط رفتارها و روحیه جمعی و اجتماعی معیار سبک زندگی است. در حوزه روانشناسی به جز رفتارها از ارزش ها و نگرش ها یاد شده است. هویت افراد در زندگی اجتماعی شکل می گیرد و از طریق سبک زندگی هویت خود را نمایش می دهد (مهدهوی کنی، ۱۳۸۶). هر مکتب مذهبی، سبک زندگی به بشریت ارائه می دهد و مدعی است، جامعه مطلوب و زندگی سالم در نتیجه پیروی از روش زندگی است که آنان ارائه می دهند (رجب نژاد و همکاران، ۱۳۹۱). نحوه زیستن به طوری که موجب تقرب و ایصال انسان ها به مبدا کمالات باشد، از ابتدای تشریح مورد توجه شارع مقدس بوده است. طبق بیانات مقام معظم رهبری در سال ۱۳۹۱ "اگر از منظر معنویت نگاه کنیم هدف انسان، رستگاری است - باید به سبک زندگی اهمیت دهیم؛ اگر به معنویت و رستگاری معنوی اعتقادی هم نداشته باشیم، برای زندگی راحت، زندگی برخوردار از امنیت روانی و اخلاقی، باز پرداختن به سبک زندگی مهم است. بنابراین مسئله، مسئله ای اساسی و مهمی است" (فضلی، ۱۳۹۱).

۳- آغاز تربیت فرزندان از ابتدای خلقت

تربیت از دیدگاه اسلام عبارت است از به فعلیت رساندن قوا و استعداد های انسان و ایجاد تعادل و هماهنگی در آن ها در جهت رسیدن به کمال مطلوب یعنی شناخت «رب» به عنوان مدیر جهان و انسان و تن دادن به ربوبیت انحصاری خداوند با عمل نمودن به تعالیم پیامبر اسلام و اهل بیت به منظور وصول به مقام عبودیت و قرب الهی (زاهدی، ۱۳۸۵). به اعتقاد استاد مطهری تربیت، عبارت است از به فعلیت درآوردن استعداد های درونی که در شیء هست (مطهری، ۱۳۸۲). فرزندان امانت الهی و نشانه های خدا هستند (نحل/ ۷۲ و شعرا/ ۱۳۳). و والدین درباره سلامت رشد و تعلیم و تربیت آن ها مسئول اند (بقره/ ۲۳۳) و در برابر تربیت خوب، پاداش (مریم/ ۵۵) و در برابر تربیت بد کیفر خواهند دید (شوری/ ۴۵). هر چند کار اصلی فرهنگ سازی و تربیت هدفمند فرزندان پس از تولد آن ها و به ویژه از هنگامی که آنان توان کافی برای دریافت پیام های پرورشی را دارا شدند آغاز می شود، لکن مسئولیت پدر و مادر پیش از آن و حتی پیش از دوران جنینی کودک، یعنی زمان انعقاد نطفه، شروع خواهد شد. چنانچه زوجین قبل از فرزنددار شدن، شرایط روحی، اخلاقی و معنوی مناسبی کسب کنند و با استفاده از روزی حلال مقدمات پاکیزگی روح را فراهم نمایند و در زمان انعقاد نطفه دارای ویژگی هایی نظیر آرامش روانی، طهارت جسمی و روحی، اندیشه ای پاک، انگیزه الهی داشتن فرزندی صالح، متذکر به یاد و نام خدا و ملتزم به خواندن نماز شب زفاف باشند به طور یقین بخشی از وظایف والدین قبل از تولد تحقق می یابد (محمودیان، ۱۳۸۳). خانواده از گذشته محل تعلیم و تربیت فرزندان بوده است. در خانواده گسترده قدیمی آموزش کودکان توسط، پدر بزرگ ها و مادر بزرگ ها صورت می گرفته است و این آموزش ها بیشتر با فراگیری قرآن کریم و کتاب های دینی و مذهبی آغاز می شد. افزون بر آموزش های مذهبی، خانواده با انتقال آداب و رسوم و هنجارهای اجتماعی و مذهبی و به طور کلی فرهنگ، در تربیت فرزندان و اجتماعی کردن آنان نقش بسزایی داشته و دارد. همه ادیان درباره تعلیم و تربیت کودکان به خانواده ها توصیه هایی کرده اند، اما اسلام به مسائل جزئی تعلیم و تربیت توجه کرده و نگاه ویژه ای دارد. از نظر اسلام تعلیم و تربیت گام به گام انجام می گیرد و نخستین گام در خانواده برداشته می شود به گونه ای که تا آخرین گام در مدرسه در کنار معلم و دیگر امکانات، همراه کودک و نوجوان خواهد بود (بهشتی، ۱۳۷۷). در سیره معصومین (ع) تربیت کودک پیش از تولدش، یعنی از زمان انتخاب همسر و ازدواج آغاز می شود. با انتخاب همسر تقریباً کانون تربیت رقم می خورد؛ زیرا عوامل موثر در تربیت، غیر از فطرت که در اختیار آدمی نیست، با عوامل وراثتی و بخش مهمی از عوامل محیطی بسته خواهد شد؛ زیرا محیط تربیت را خانواده و اجتماع تشکیل می دهد. در میان این دو محیط، «خانواده» به دلیل آن که کودک حساس ترین زمان رشد و تربیت خود را در آن می گذراند، مهم ترین نقش را ایفا می کند (داوودی و حسنی زاده، ۱۳۸۹). به دلیل اهمیت تاثیر تربیتی خانواده است که پیامبر (ص) فرموده اند: «به هم شأن خود زن بدهید و از هم شأن خود زن بگیرید و برای نطفه های خود جایگاهی مناسب انتخاب کنید» (عاملی، ۱۳۶۷). بر این اساس است که آموزه های اسلام به جهت نقض اساسی و زیر بنایی خانواده، به ویژه نقش مادر در

تربیت و آموزش فرزندان که به شکل گیری سرمایه انسانی می انجامد، تاکیده‌های اساسی و فراوان دارد. اهمیت این مسأله تا آن اندازه است که اسلام برای پیش از بارداری، دستورهای ویژه در مورد تغذیه مادر، اخلاق وی و نوع رابطه با دیگران - همسر، آشنایان، غریبه ها - دارد تا جنین در محیطی سالم و به دور از هر گونه ردیله اخلاقی و در شرایط کامل سلامت جسم و روح شکل بگیرد. سپس اسلام دستورهای خاصی برای مادر در دوران بارداری تدارک دیده است تا رشد و نمو جنین در بهترین شرایط صورت بگیرد. زمانی که فرزند به دنیا آمد، آموزه های اسلام برای هر مرحله از رشد و تکامل برنامه های ویژه ای را در باب تعامل کودک با پدر و مادر، آشنایان، دوستان و دیگران در نظر گرفته است تا پایه ی اولیه سرمایه اجتماعی در درون محیط خانواده به بهترین نحو شکل بگیرد (علینی، ۱۳۹۱). توصیه های که اسلام به پدران و مادران در زمینه تعلیم و تربیت فرزندان کرده است و گاه با تعبیر «حقوق فرزند» بیان شده است، از اهمیت و جایگاه مهم این موضوع حکایت دارد. در روایات اهل بیت (ع) برای فرزند حقوقی بر عهده والدین گذارده شده است که برخی از آن ها عبارتند از:

۱- انتخاب نام نیکو برای فرزند ۲- سرزنده و گرمی داشتن مادر او ۳- توجه به انتسابش به والدین ۴- اهتمام به بهداشت و نظافت او ۵- تعلیم و تربیت فرزند ۶- تغذیه مناسب فرزند ۷- مهرورزی به فرزند ۸- اکرام فرزند ۹- یاری دادن فرزند در انجام کار نیک (جوادی آملی، ۱۳۹۱). بیشترین تاکید اسلام در زمینه تعلیم و تربیت فرزندان در محورهای اعتقادات، اخلاق، آداب و مناسک دینی است که محور اعتقادات می توان با تاکید اولیا دین بر شروع زود هنگام آموزشی عقاید صحیح به فرزندان اشاره کرد. در این زمینه امام جعفر صادق (ع) فرموده است: در آموزش احادیث دینی به کودکان و نوجوانان خود اهتمام ورزید، پیش از آن که مرگه (یکی از فرقه های انحرافی) بر شما پیشی گیرند و عقاید باطل خود را به آنان القا کنند (عاملی، ۱۳۶۷). امام خمینی (ره) می فرماید: «اول مدرسه ای که بچه دارد، دامن مادر است. مادر خوب، بچه خوب تربیت می کند و خدای نخواستہ اگر مادر، منحرف باشد، بچه از همان دامن مادر، منحرف بیرون می آید» (امام خمینی، ۱۳۸۵). در واقع، زندگی کودک با ارتباط زیستی میان او و مادرش آغاز می شود. این تأثیر به ویژه در دو سال شیرخوارگی به اوج می رسد؛ چرا که شیر مادر به عنوان مهم ترین منبع تغذیه کودک، علاوه بر تأثیر اساسی در تأمین سلامت زیستی کودک می تواند در شکل گیری حالات روانی و اخلاقی او نیز مؤثر باشد؛ از این رو در سیره تربیتی معصومین (ع)، به خصوص امام علی (ع) بر نقش و اهمیت شیر مادر و نیز انتخاب دایه شایسته، بسیار تأکید شده است. تحقیق ها نشان می دهد که انسان ها، بیشتر محصول ساختار طبیعی خود هستند تا قربانی الگوهای کلیشه ای اجتماعی (حسینی و دیگران، ۱۳۸۱). بدین لحاظ، یکی از روانشناسان می نویسد: «از حکیمی پرسیدند: از چه زمانی تربیت را باید آغاز کرد؟ در پاسخ گفت: از بیست سال قبل از تولد و اگر به نتیجه لازم نرسیدید، معلوم می شود که باید زودتر از آن شروع می شده است» (زیبایی نژاد، ۱۳۸۸). بنابراین، مرد و زن؛ یعنی پدر و مادر، هر دو مسئول هستند و اینچنین است که پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «هرکس که متولد می شود، بر فطرت (توحید) متولد می شود و پدر و مادر هستند که فرزند را یهودی یا مسیحی می گردانند» (مجلسی، ۱۳۷۴) و این به آن معناست که مادران از طریق ژنتیک و هم چنین نقش حمایت گرانه خود، قادرند کودکی را دین مدار و یا بی علاقه به دین، تربیت کنند و پدران علاوه بر مسایل ژنتیک، در تسری بخشی امور طبیعی مردانه؛ چون اقتدار و قوام بخشیدن به حیطة زندگی خانوادگی خود و تأثیر آن بر دینداری فرزندان، مؤثر واقع می شوند. همچنین نه تنها والدین، بلکه پدربزرگ ها و مادربزرگ ها، باید مواظب رفتار و اخلاق خود باشند، تا نسل های آینده، دین مدار گردند؛ زیرا یکی از قوانین ثابت و مسلمی که هم دین آن را تأیید کرده و هم علم، قانون وراثت و انتقال ویژگی های جسمی و اخلاقی والدین و حتی اجداد به فرزندان است (میرزایی، ۱۳۸۶). بدین لحاظ در ترویج سبک زندگی خانواده (طبق نگاه دینی) باید از سال ها قبل از پیدایش فرزند، برنامه ریزی نمود و خود را با روحیه دینی بار آورد تا فرزندان دین محور تربیت نمود.

۴- ارتقای سبک زندگی خانواده در جهت تربیت نوجوان و جوان ارزشی

خانواده از طرق گوناگون می تواند به عنوان یک عنصر اثرگذار و تعیین کننده در هدایت فرزند به مسیر زندگی ایفای نقش کند، که در اینجا به ذکر چند نمونه می پردازیم.

۱- تقویت ایمان

بدون تردید یکی از ارکان زندگی بشر این است که به چیزی ایمان داشته باشد و به اصلی متکی باشد و چیزی را حقیقت بپندارد و در مقابل او تسلیم باشد. بدترین حالات بشر این است که نتواند به چیزی ایمان بیاورد و در مقابل حقیقتی تسلیم شود، افکار و احساساتی پریشان و نامنظم داشته باشد و تمام جهان را مانند افکار و احساسات خود آشفته و بی نظم و بی حساب فرض کند. در درجه دوم، آن امری که مورد ایمان انسان است بهتر است مقدس و عالی باشد که آدمی شایسته بداند در مقابل او خضوع کند و به خاطر او فداکاری و جانفشانی نماید، و به عبارت دیگر خوب است که انسان در این دنیا عقیده و مسلکی داشته باشد و همیشه از آن عقیده و مسلک پیروی نماید. در درجه سوم، باید امری که مورد علاقه و عقیده و ایمان انسان قرار می گیرد مافوق همه مقدسات و همه امور عالی و شریف باشد به طوری که ایمان به او شامل ایمان به همه حقایق بوده باشد. (مطهری، ۱۳۷۱).

۲- ایجاد روابط عاطفی دو سویه و محیطی امن

یکی دیگر از عواملی که خانواده ها می توانند بر روی آن به عنوان یک عامل بازدارنده از ایجاد خلل در وجود فرزند شان سرمایه گذاری نمایند ایجاد یک پیوند محبت آمیز و محیط روانی امن میان خود فرزندان می باشد. محبت حاکی از آن دسته از رفتارهای والدین است که بیانگر پاسخگویی به نیازهای فرزندان به ویژه نیازهای روانی آنان و ابراز عواطف گرم به آنان است. در مسیر تربیت محبت قوی ترین عامل برای پذیرش و تفاهم است، وقتی کودک از طرف والدین مورد محبت قرار گیرد، متقابلاً به آنها علاقمند شده، پدر و مادر را افرادی قابل اعتماد می شناسد و به حرف های آنها گوش می دهد (صمدی، ۱۳۸۵). همین عامل سبب جذب فرزند به محیط درونی خانواده و فرار از بحران های جامعه می شود.

۳- تقویت روحیه ی کرامت و عزت در فرزند

بهترین راه دور کردن انسان از امور پست و سوق دادن وی به امور عالی و برتر، عزت بخشیدن به انسان و ویژگی های انسانی اوست خداوند آدمی را به زیور کرامت آراست، در آیه مبارکه می فرماید: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاَهُمُ الْبِیْرَ وَ الْبَحْرَ وَ رَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّیِّبَاتِ وَ فَضَّلْنَاهُمْ عَلٰی كَثِیْرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِیْلًا» (اسراء/ ۱۷). "ما فرزندان آدم را کرامت بخشیدیم و بر دریا و خشکی سوار کردیم و از چیزهای خوش و پاکیزه روزی دادیم و بر بسیاری از مخلوقات خویش برتریشان نهادیم" هنگامی که خانواده فرزند را متوجه جایگاه حقیقی و کرامت واقعیش نموده و به وی این مطلب را انتقال دهد که شأن انسان چه جایگاه والا و عزتمندی داشته و هر کار ناشایستی که از وی سرزند تا چه حد سبب کاهش یافتن قدر و منزلت وی می شود به یقین در نوع نگاه فرزند به خود و اعمال خود تأثیر مستقیمی خواهد گذاشت. امام علی (ع) می فرماید: «مَنْ كَرُمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ هَانَتْ عَلَيْهِ» "هر که خود را بزرگوار دید شهواتش در دیده وی خوار گردد." (خویی، ۱۴۰۰).

۴- برخورد مثبت داشتن با فرزند

برخی از والدین در صورت مواجهه با مشکلات روزمره فرزندان، به جای حمله به مشکل، با فرزندانشان مقابله، و با اهانت، تحقیر، تهدید، سرزنش، تذکرات شلاق گونه و آمرانه، ملامت و مچگیری، برخورد می کنند. این گونه رفتارها سبب قطع ارتباط فرزندان با والدین خواهد شد. بنابراین والدین همواره سعی کنند حامی فرزندانشان بوده و با اخلاق نیکو با مشکلات آنان رفتار کنند و به عبارت دیگر شنونده و حمایت کننده خوبی برای آنان باشند (صرامی، ۱۳۸۸).

۵- جامعه پذیری در کانون خانواده

قرآن کریم به آموزش و جامعه پذیری کودکان در کانون خانواده، توسط والدین توجه شایانی دارد. نمونه هایی از این رویکرد را در آیات بیست و سوم و بیست و چهارم از سوره اسراء، و سیزده تا نوزده از سوره مبارکه لقمان، می توان مشاهده نمود. مطابق این آیات خانواده جایگاه ظهور خداپرستی، فروتنی، خیرخواهی و پرهیز از تندخویی و خشونت می باشد. هرگاه

چنین آموزش‌هایی در فرد درونی نشود و ارزش‌هایی برخلاف آن شکل گیرد، در این حال رفتار انحراف در یک بستر پرجاذبه‌ای به نام خانواده به وجود آمده و به متن جامعه کشیده خواهد شد (شفیعی، ۱۳۸۷).

۵- دفاع مقدس و لزوم ماندگاری ارزش‌های آن

جهاد دفاعی ملت مسلمان ایران رنگ تقدس به خود گرفته و مسأله، مسأله معنوی «دفاع مقدس» نامیده شد، آن گونه که حضرت امام (ره) می‌فرمایند: ((مسأله، مسأله‌ای نیست که ما می‌خواهیم فقط جنگ بکنیم یا می‌خواهیم دفاع بکنیم. ما دفاع مقدس می‌خواهیم بکنیم؛ یعنی ما می‌خواهیم از آبروی اسلام، از آبروی کشور اسلامی دفاع بکنیم؛ این یک دفاعی است که عقل و اسلام هر دو با آن موافقت)) و در این راه همه باید به قدر توان خویش بکوشند: ((قضیه، قضیه دفاع است... و بر همه ما، بر همه شما به مقداری که قدرت داشته باشیم، به مقداری که توانایی داشته باشیم واجب است که جدیت کنیم در اینکه این دفاع مقدس را ما به طور شایسته عمل بکنیم.)) (امام خمینی، ج ۱۹). دفاع مقدس در جنگ ایران با عراق دارای پشتوانه‌های دینی، تاریخی، فرهنگ سیاسی و فرهنگ ملی بود. در این میان، ابعاد دینی، فقهی، قرآنی و تاریخ اسلام پشتوانه معرفت شناختی رفتار افراد در سطوح مختلف کشور شامل رهبری، دولت، جامعه، رزمندگان و فرماندهان بوده است. نفوذ و تاثیرگذرای اندیشه اسلامی و گفتمان تشیع در دفاع مقدس آن قدر گسترده و فراگیر بوده که حتی جزئی‌ترین رفتارها در انطباق با آن معنا و مفهوم یافته‌اند. باورهای دینی نیروهای نظامی ایران را باید از مهم‌ترین و اساسی‌ترین عوامل معنوی و فرهنگی تاثیر گذرا در روح و جان رزمندگان و آفرینش دفاع مقدس برشمرد که بر انگیزه‌ها، خواسته‌ها، سلوک و رفتارشان تاثیر می‌نهاد و وظایف، مسئولیت‌ها و ارزش‌های اخلاقی آنان را تبیین می‌نمود. به عبارتی خاستگاه وظایف و مسئولیت‌هایی که رزمندگان اسلام احساس می‌کردند و نیز ارزش‌های اخلاقی که بدان پای بند بودند، منبعث از باورها و اعتقادات دینی آنان بود. نتیجه این آموزه‌ها را می‌توان به روشنی در وصیت‌نامه شهدا مشاهده کرد ((برای بنده افتخار بزرگی است که در راه خدا قدم برداشته‌ام و از مکتبی پاسداری می‌کنم که به حقانیت آن آگاه هستم)) (صارمی، ۱۳۸۹) و یا ((خدایا! تو خودت شاهد هستی که در راه تو و برای تو در این راه قدم گذاشتم و آرزوی دیدار تو را دارم)) (همان، ۵۶) ((من زندگی را دوست دارم ولی نه آن قدر که آلوده اش شوم و خویش را گم و فراموش کنم. علی وار زیستن و علی وار شهید شدن، حسین وار زندگی کردن و حسین وار شهید شدن را دوست دارم)) (صارمی، ۱۳۸۹). لزوم ماندگاری ارزش‌های دفاع مقدس در چگونه اندیشدین ما درباره تاریخ است این اندیشه یا به ما روشنایی می‌دهد یا ما را از راه به در کرده و از واقعیت غافل می‌سازد. دامنه تاثیرگذاری فرهنگ و معنویات جبهه یا پیچیدن آوازه اش در میان دیگر جوامع مسلمین، خاصه در لبنان و افغانستان و کشورهای منطقه خلیج فارس گسترده گردید. تاثیر عمیق فرهنگ دفاع مقدس در زندگی مردم و در کنه باور اعتقادات مذهبی امت مقاوم و حزب الله انکارپذیر نیست. اهمیت این موضوع وقتی بیشتر نمایان می‌شود که ببینیم مقام معظم رهبری نیز در فرمایشات گهربارشان مدام بر این موضوع تاکید دارند. "می‌بایست این فرهنگ با جدیت تمام در سیاست‌ها و برنامه ریزی‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی کشور لحاظ و تثبیت گردد. بر همین اساس باید آفت‌ها و ضد ارزش‌های فرهنگ دفاع مقدس که همانا رفاه طلبی و دنیا خواهی است مقابله کرد" (دوران افتخار، ص ۱۴).

۶- نهادینه کردن عشق به وطن در جوانان (وطن دوستی)

وطن در اسلام اهمیت بسزایی دارد و میهن دوستی، جنبه الهی و مقدس دارد. رابطه وطن با ایمان شخص این است که هر گاه وطن به گونه‌ای باشد که ایمان شخص طلب می‌کند، مهر ورزیدن به چنین وطنی، بی‌شک جزو ایمان و از آثار آن می‌باشد (زنجانی، ۱۳۶۵). ((رسول خدا (ص) خطاب به مکه فرمودند: در جهان هیچ شهری را مانند تو (مکه) دوست ندارم و اگر قوم تو (مردم مکه) مرا بیرون نمی‌کردند، هرگز به اختیار خود از تو (مکه) خارج نمی‌شدم.)) و در روایتی از ایشان آمده است: ((به جز تو ای شهر مکه در جایی ساکن نمی‌شدم.)) و نیز از ابن سابط روایت شده است: ((هنگامی که پیامبر (ص)

می خواست به سوی مدینه برود، حجرالاسود را لمس کرد و وسط مسجدالحرام ایستاد و به خانه خدا نگریست. سپس فرمود: من می دانم که خداوند در زمین خانه ای دوست داشتنی تر از تو ایجاد نکرد و در روی زمین جایی بهتر از تو نیست. من به اختیار خود از تو بیرون نرفتم، ولیکن کافران مرا بیرون کردند)) حتی پیامبر (ص) با یادآوری اوصاف نیکویی شهر مکه، ناراحت و گریان می شد که این موضوع نشانگر اشتیاق و مهرورزی آن حضرت به وطن او است (مجلسی، ۱۴۰۴). برای آزادی وطن از دست متجاوزان، مبارزه لازم است و این دفاع امری جایز و مشروع می باشد. امام علی (ع) یکی از خصلت‌های ارزش و کرامت انسانی را در این می‌داند که انسان نسبت به وطنش مهربان و علاقه‌مند باشد. (کراجکی و همکاران، ۱۴۰۴). این سخن گرانبهای امیرالمؤمنین (ع) اشاره به این است که هر انسانی به خانه و وطن خویش علاقه‌مند است و هنگامی که آن را در خطر جدی ببیند، هر کس که باشد و از هر آیین و مکتبی پیروی کند، برای دفاع از آن به پا می‌خیزد؛ چرا که آن حضرت خطاب به مردمی که از جنگ خسته شده‌اند و گوش به فرمان حضرتش نمی‌دهند، می‌فرماید: «از کدامین خانه و وطن دفاع خواهید کرد؟ اگر از وطن خود که دار اسلام است دفاع نکنید. و اگر همراه با من آماده پیکار با دشمن نشوید، پس از من با کدام رهبر، آماده پیکار، دشمن خواهید شد؟ (رضی، ۱۴۱۴). «همچنین آن حضرت در جایی دیگر فرمود: «شهرها با حب وطن آباد می شوند» (حرانی، ۱۴۰۴). سیره علمای اسلام نیز موید محبوبیت وطن از نگاه اسلامی است. امام خمینی می‌فرماید: (اسلام ... وطن را ، آنجایی که زادگاه است - احترام می‌گذارد) ((من همیشه در فکر ایران و در فکر وطن خود - قم - بودم)) (امام خمینی، ۱۳۸۶). اما وطن دوستی، مانند همه موضوعات مورد علاقه باید پاسخ‌گوی تحول و تکامل روحی انسان بوده باشد، نه این که او را از مسیر فطری و منطقی جدا کرده و از تکامل روحیه حماسی و الهی دور نماید. باید همان انس و الفتی که در قلب انسان نسبت به وطن ایجاد می‌شود، در مسیر دفاع از ارزش‌های موجود در آن باشد، البته به شرط آن که حق و حقیقت در وطن حاکم باشد و غیرت ملی را با احساس مسئولیت در برابر تمامیت ارضی کشور اسلامی و دلسوزی و حمایت از هموطنان و عزت و شرف آنان همراه کرد، در وطن دوستی «مَنْ قَوْمِي» و «مَنْ قَبِيلَتِي» وجود ندارد (نساء/۹۷).

۷- خانواده و نقش آن در تربیت نوجوان دفاع مقدس

به تأیید همه روان‌شناسان و متخصصان علوم تربیتی، خانواده نخستین پایگاه شکل‌گیری شخصیت و باورهای آدمیان است، بدین سبب در نخستین بخش، چگونگی و نقش آن‌ها در پدید آیی و گسترش فرهنگ دفاع مقدس در دوه‌های مختلف زندگی فرزندان را مورد بحث و بررسی قرار خواهیم داد. هر چند کار اصلی فرهنگ‌سازی و تربیت هدفمند فرزندان پس از تولد آن‌ها و به ویژه از هنگامی که آنان توان عقلی کافی برای دریافت پیام‌های پرورشی را دار شدند آغاز می‌شود، لیکن مسئولیت پدر و مادر پیش از آن و حتی از دوران جنینی کودک، یعنی زمان انعقاد نطفه، شروع خواهد شد. (محمودیان، ۱۳۸۳) امروزه بر کمتر کسی پوشیده است که دوران جنینی کودک علاوه بر اینکه دوران تکامل جسمی و ایام شکل‌گیری اعضا و جوارح او است، دوران دریافت پیام‌های تربیتی و تأثیر پذیری اخلاقی و روانی او نیز می‌باشد. وظیفه دیگر خانواده برای پرورش نسلی پاک و آماده شهادت و فداکاری در راه حق، مراقبت‌های حساب شده دوران جنینی فرزند و فراهم ساختن زمینه رشد سالم و کامل آن توسط پدر و مادر در این برهه حساس و سرنوشت‌ساز است. (انصاریان، ۱۳۷۹) نتایج تحقیقات دانشمندان امریکایی و انگلیسی نشان می‌دهد: کودکانی که مادران آن‌ها در دوران بارداری سیگار می‌کشیدند بیشتر دچار مشکلات رفتاری می‌شوند که اغلب این مشکلات از اوایل هجده تا بیست و چهار ماهگی بروز می‌کند (روزنامه خبر جنوب، ۱۳۸۵)) به همین دلیل یکی از اندیشمندان مسلمان با تکیه بر احادیث و روایات چنین گفته است: «مادر در ایام حمل، اگر از ذکر خدا، شرکت در مجالس الهی، خواندن قرآن، توجه به واجبات و حفظ آرامش غفلت نرزد، در روان و مغز کودک و رشد روحی و معنوی او اثر بسزایی دارد. (انصاریان، ۱۳۷۹). شاید در یک نگاه عادی، دوران نوزادی و طفولیت فقط دوران رشد و نمو جسمی به حساب آید، لکن هم منابع دینی و هم نظرات علمی جدید چیز دیگری را نشان می‌دهند. دانش روانشناسی ثابت کرده است که به موازات رشد جسمانی کودک، رشد فکری و شخصیتی او نیز انجام می‌شود (رایتال، ۱۳۷۱). بنابراین رعایت نکات زیر در این دوران برای خانواده‌ها ضروری می‌باشد:

۱- تغذیه ی حلال و سالم

یکی از اموری که در این برهه از زندگی کودک تاثیر جدی بر رشد جسمی و روانی او می گذراد، نوع و شکل تغذیه او است که در روایات اسلامی (عاملی، ۱۳۸۵) نیز به آن اشاره شده است. به طور مثال پیامبر گرامی اسلام می فرماید: ((آموزش خواندن و نوشتن، شنا و تیر اندازی و اینکه جز از راه حلال و پاکیزه روزی او را نرساند حق فرزند است که بر عهده پدر می باشد)) (ری شهری، ۱۳۷۱) همچنین بعید نیست اینکه امام حسین (ع)، بیعت نکردن خود و یارانش با یزید را به دامن های پاک و پاکیزه ی مادران (حجور، طابت و طهرت) نسبت می دهد اشاره به همین مطلب می باشد. (انصاریان، ۱۳۷۹).

۲- رعایت شئون اسلامی در اخلاق و رفتار

علاوه بر تاثیر گذاری یک جانبه بر خلق و خوی کودک، نوعی آموختن دیداری و شنیداری نیز توسط کودک صورت می گیرد که والدین و اطرافیان، آموزگاران خواسته و ناخواسته ی این کلاس ها خواهند بود. یکی از صاحب نظرانی که در زمینه ی مشکلات اخلاقی کودکان کار علمی انجام داده است، می نویسد: ((به نظر همه روانشناسان پایه های اخلاق و رفتار در محیط خانواده گذارده می شود و کودکان از طریق دیدن ها و شنیدن ها و البته اغلب از طریق دیده ها، راه و رسم زندگی را می آموزند و این آموزش نقش فوق العاده و به عقیده ی بسیاری نقش مادام العمر دارد.)) (قائمی، ۱۳۶۹).

۳- ایجاد محبت اهل بیت در دل کودک

بدیهی است شرکت دادن فرزندان در مجالس مذهبی و جلسات سوگواری سالار شهیدان که در آن ها به دور از گزافه گویی و تحریفات، حوادث و عبرت های عاشورا بیان می گردد عشق و محبت اهل بیت (علیهم السلام) را در دل و جان آن ها نهادینه می نماید: ((فرزندان را با سه ویژگی عشق به پیامبر (ص) و حب خاندان او و قرائت قرآن تربیت نمایید) (طباطبایی، ۱۳۵۶) مهیا کردن محیطی آرامش بخش و عاطفی برای کودک و برقراری رابطه محبت آمیز، بستر لازم را برای پذیرش پیام های تربیتی خانواده، از جمله هدایت گری آن ها به سوی فرهنگ ایثار و شهادت فراهم کرده و با وابستگی و اطمینانی که فرزند نسبت به والدین پیدا می کند به آسانی آموزه های اخلاقی آنان را خواهد پذیرفت (قائمی، ۱۳۶۹).

۸- فرهنگ سازی خانواده در دوران نوجوانی

دوران نوجوانی به خاطر رخ دادن دگرگونی های خاص جسمی و روحی در فرد، یکی از حساس ترین دوره های زندگی به شمار می رود. در این زمان که می توان آن را مرز احساسات و عقلانیت نامید. فرزندان از یک سو داری نیازه های عاطفی شدید بوده و از سوی دیگر به سوی خردورزی و استقلال فکری پیش می روند. بنابراین لازم است جهت قبولاندن فرهنگ ایثار و شهادت به آن ها بیش از پیش از عقل و منطق استفاده کرده و از در استدلال با آنان سخن گفت و در کنار آن از پیام های عزت طلبانه و غیرت برانگیز دینی نیز بهره گرفت. به طور مثال خانواده در این دوران با گفتار و کردار خویش به نوجوان خود پیاموزد که از دیدگاه پیامبر اسلام «خداوند بلند مرتبه بندگان غیرتمند خود را دوست می دارد.» و به فرموده امیر مومنان علی (ع) باید بذر شجاعت را در جان ها کاشت، چرا که در غیر این صورت نمی توان از حق و حقیقت دفاع نمود (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷).

۹- نقش خانواده در ایجاد و استمرار دین باوری و فداکاری جوانان

می دانیم که دوران جوانی ویژگی های خاص خود را دارد و فردی که این مقطع عمر خویش را سپری می کند در اوج استقلال طلبی، حقیقت جویی و پرسشگری است، بنابراین خانواده ها خواهان جوانانی مذهبی با برخورداری از باورهای عمیق دینی و آماده ی ایثار و جهاد هستند باید نکاتی را مورد توجه و دقت قرار داد.

۱- رعایت صداقت و یکرنگی و بهره‌گیری از استدلال و عقلانیت برای اثبات حقانیت

از آنجا که جوانان دارای روحیه حقیقت‌جو بوده و معمولاً از ریاکاری مذهبی بیزار می‌باشند، لازم است خانواده به طور جدی اخلاص را در امور دینی مراعات کرده و از دوگانگی حرف و عمل پرهیز نمایند (نهج البلاغه، ۴۵۶). همانگونه که اشاره شد در دوران جوانی، دوران پرسشگری و بازخوانی مجدد اعتقادات سنتی و خانوادگی افراد است؛ بنابراین چنانچه خانواده با دلیل و منطق به پرسش‌های اعتقادی جوان پاسخ ندهند و از در تحکم و جبر یا احساسات و عاطفه با آنها سخن بگویند ممکن است برای همیشه از دین و دینداری متنفر گشته و در نتیجه زمینه‌ی فداکاری و جانبازی در راه آن از ذهن و دل آنان رخت بربندد.

۲- تقدیس شهید و شهادت و یادآوری اهداف بزرگ آنان

امام خمینی (ره) فرمود: «مرگ سرخ، به مراتب از زندگی سیاه بهتر است و ما امروز به انتظار شهادت نشستیم، تا فردا فرزندانمان در مقابل کفر جهانی با سرافرازی بایستند». بدون شک شهادت در راه خدا با همه ارزشمندیش به خودی خود هدف نمی‌باشد. بلکه هدف اصلی دفاع از دین و حق و عدالت است که هر مومنی باید برای رسیدن به چنین هدف والایی تا سر حد جانفشانی و فداکاری آماده باشد. به همین دلیل خانواده‌ها در طرح موضوع بسیار مهم ایثار و شهادت با جوانان خویش، نباید آن را هدف اصلی معرفی کنند؛ بلکه ثابت نمایند چنانچه در جهت دفاع از حق و حقیقت و عزت و شرافت انسانی شهادت نصیب آنان گردد نیز پیروزند. (محدثی، ۱۳۷۱).

۴- دمیدن روح شجاعت و عزت و غیرت در جوانان

همانگونه که قبلاً نیز اشاره شد، انسان در صورتی آماده‌ی شهادت و ایثار می‌شود که از روحیه‌ی عزت‌مندی شجاعت برخوردار بوده و برای مبارزه در راه خدا ترس و تردیدی به خود راه ندهد (مطهری، ۱۳۶۱). از این رو لازم است همواره شجاعت و غیرت و عزت را در دل و جان جوانان مان زنده و بارور ساخته و با یادآوری الگوهای مردانگی و شرافت آنان را از ذلت‌پذیری به دور سازیم.

۱۰- نتیجه‌گیری

چنانچه جامعه‌ای خواهان برخورداری از نسلی با عزت و آماده‌ی دفاع از دین و میهن است باید به طور بنیادی به فرهنگ‌سازی در این زمینه پراخته و عوامل تاثیرگذار در این عرصه را شناسایی کرده و با تمام ظرفیت و توان برای هر کدام از آن‌ها برنامه‌ریزی نماید. خانواده به عنوان پایگاه شکل‌گیری رشد شخصیت افراد، کارش را از هنگام انعقاد نطفه فرزندان تا دوران جوانی آن‌ها به طور حساب شده انجام دهد و وسایل ارتباط جمعی خود را موظف به ترویج فرهنگ وطن دوستی و دفاع مقدس بدانند و مراکز آموزشی از کودکان تا دانشگاه همت خود را برای ریشه‌دار ساختن این فرهنگ ارزشمند به کار گیرند. فرهنگ دفاع مقدس از یک سو بیدارگر وجدان‌ها و برانگیزاننده انسان‌ها برای مبارزه با ستم و زور است و از سوی دیگر رسواکننده حاکمانی است که از جهل و غفلت مردم بهره می‌گرفتند و با نام دین، سلطه‌ای جابرانه و ضد دینی داشتند. توسعه و ترویج فرهنگ دفاع مقدس برای عصر حاضر نیز بدین صورت است که حماسه‌های خونین و امیدبخش و انگیزه‌آفرین شهدا را زنده نگه داریم و به هر شکلی با برنامه‌ریزی‌های دقیق و حساب شده، موضوع شهادت، رزمندگان، جبهه‌های نبرد، تظاهرات و راهپیمایی‌ها، مبارزات پیش از انقلاب، شهدای عزیز، آزادگان و جانبازان عملیات‌های دفاع مقدس، آثار هنری، نقاشی، طرح، پوستر و امثال این‌گونه مظاهر مربوط به فرهنگ دفاع مقدس را که همه از عاشورا الهام گرفته‌اند به یاد آوریم و جز فرهنگ

عمومی جامعه سازیم و همان گونه که عاشورا با همه مظاهر و مضامینش در طول قرن ها متمادی، در دل و جان و زندگی پیروان امام حسین (ع) جای گرفت و با برانامه های مختلف زنده ماند، دفاع مقدس و جنگ تحمیلی تاریخ معاصر را نیز به حافظه تاریخ بسپاریم تا به آیندگان منتقل شود و از این منابع الهام بخش و حرکت آفرین و ایده بخش، حداکثر استفاده را در تربیت نسلی با ایمان، شجاع، عزت مند و صبور و مقاوم ببریم در پایان این جمله را باید متذکر شد که اگر اصول اعتقادی در خانواده و از جانب پدر و مادر رعایت شود و پدر و مادر ناظر بر رفتارهای کودکانشان باشند و محیط خانواده، محیطی مملو از آرامش، نشاط و محبت باشد در نتیجه، کودکی که در این خانواده رشد و نمو خواهد یافت در آینده سربازی متقی برای جامعه اسلامی اش خواهد شد.

فهرست منابع

- [۱] ابن شعبه حرانی، ح. (۱۴۰۴) ق. عمرت البلدان بحب الأوطان، تحف العقول عن آل الرسول (ص)، محقق و مصحح: غفاری، ع. ص ۲۰۷، دفتر، (چاپ دوم)، قم: انتشارات اسلامی.
- [۲] امام خمینی، ر. (۱۳۸۵). صحیفه امام (ره)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- [۳] امام خمینی، ر. (۱۳۸۶) صحیفه امام، (ج چهارم)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- [۴] امام خمینی، ر. (ره)، صحیفه امام (نسخه دیجیتال) مجلدات اول، دوازدهم، سیزدهم، پانزدهم تا بیست و یکم.
- [۵] انصاریان، ح. (۱۳۷۹) نظام خانواده در اسلام، انتشارات ام ابیها، قم.
- [۶] بهشتی، ا. (۱۳۷۷) خانواده در قرآن، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- [۷] جوادی آملی، ع. (۱۳۹۱) مفاتیح الحیاه، قم: اسراء.
- [۸] حسینی، ه و همکاران. (۱۳۸۱). کتاب زن، زیر نظر محمد حکیمی، تهران: امیرکبیر
- [۹] راییتال، ا. (۱۳۷۱) زمینه روانشناسی، مترجمان محمد تقی براهنی، تهران: انتشارات رشد
- [۱۰] زاهدی، م. (۱۳۸۵) نظریه تربیتی اسلام، ص ۱۴۳.
- [۱۱] شریف الرضی، م. (۱۴۱۴) ق. نهج البلاغه، محقق و مصحح: صبحی صالح، ص ۷۳، (چاپ اول)، هجرت، قم،
- [۱۲] شیخ حر عاملی، م. (۱۳۶۷) وسایل الشیعه، تهران: المکتبه الاسلامیه.
- [۱۳] صارمی، ر. (۱۳۸۹) حدیث شقایق؛ برگزیده وصیت نامه شهید، تبریز: مرکز نشر آثار و ارزش های دفاع مقدس آذربایجان، (چاپ اول).
- [۱۴] طباطبایی، م. (۱۳۵۶) آموزش دین. قم: انتشارات جهان ارا.
- [۱۵] علینی، م. (۱۳۹۱) سرمایه اجتماعی در آموزه های اسلامی، قم: بوستان کتاب.
- [۱۶] امید زنجانی، ع. (۱۳۶۵) وطن و سرزمین و آثار حقوقی آن از دیدگاه فقه اسلامی؛ بی جا: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- [۱۷] علم الهدی، ع. (۱۹۹۸) امالی المرتضی (چاپ اول) قاهره.
- [۱۸] قائمی، ع. (۱۳۶۹) خانواده و مشکلات اخلاقی کودکان نهران: انتشارات امیری.
- [۱۹] قرآن مجید.
- [۲۰] کراجکی، م. (۱۳۹۴) ق. من کرم المرء خمس خصال ... و حنتهالیأوطانه محقق و مصحح: حسینی، ا. ص ۵۰، المکتبه المرتضویه، تهران (چاپ دوم)، ابن ابی الحدید، ع. شرح نهج البلاغه، محقق و مصحح: ابراهیم، محمد ابوالفضل، ج ۲۰، ص ۲۷۴، مکتبه آیه الله المرعشی النجفی، (چاپ اول) قم: ۱۴۰۴ ق.
- [۲۱] مجلسی، م. (۱۳۷۴). بحار الأنوار، تهران: کتابفروشی اسلامیه.
- [۲۲] مجلسی، م. (۱۴۰۴) بحار الانوار، بیروت: مؤسسه الوفاء.
- [۲۳] محدثی، ج. (۱۳۸۱) پیام های عاشورا. قم: پژوهشگده تبلیغات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه.
- [۲۴] محمدی ری شهری، م. (۱۳۷۱) میزان الحکمه. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- [۲۵] محمودیان، ح. (۱۳۸۳) دانش خانواده، انتشارات سمت تهران.
- [۲۶] محمودیان، ح. (۱۳۸۳) دانش خانواده، انتشارات سمت، تهران.
- [۲۷] مطهری، م. (۱۳۷۱) مجموعه آثار، حکمت ها و اندرز ها، ج ۲۲، تهران: صدرا.

- [۲۸] مطهری، م. (۱۳۶۱) حماسه حسینی (چاپ ششم)، قم: انتشارات صدرا.
- [۲۹] مطهری، م. (۱۳۸۲) تعلیم و تربیت در اسلام، تهران، صدرا.
- [۳۰] مکارم شیرازی، ن. (۱۳۹۷) یکصد و پنجاه درس زندگی قم: انتشارات نسل جوان، قم.
- [۳۱] نهج البلاغه، ترجمه ثنی، کلمات قصار، شماره ۴۵۶.
- [۳۲] هاشمی خویی، ح. (۱۴۰۰) ق. منهاج الذاعه فی شرح نهج البلاغه، تحقیق، میانجی، ابراهیم، تهران: مکتبه الاسلامیه، ج ۴.
- [۳۳] ویلسون، ج. (۲۰۰۳) تاثیر روشنفکری غرب بر ازدواج و خانواده (برگرفته از کتاب «مشکل ازدواج»)، تلخیص هاجر حسینی، ترجمه معصومه محمدی و پروین قائمی، (۱۳۸۶) ضمن کتاب «فمنیسم در آمریکا تا سال ۲۰۰۳»، ویراست دوم (چاپ چهارم)، قم: دفتر نشر معارف. [۳۴] داودی، م. حسینی زاده، ع. (۱۳۸۹) "سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت"، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- [۳۵] دوران افتخار، ستاد کل نیروهای مسلح، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس.
- [۳۶] رجب نژاد، م و همکاران. (۱۳۹۱) "بررسی سبک زندگی اسلامی از منظر حیات طیبه در قرآن"، نشریه علمی و پژوهشی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی شماره ۱، ۹-۲۹.
- [۳۷] روزنامه خبر جنوب. (۱۳۸۵) دوشنبه دوم مرداد.
- [۳۷] زیبایی نژاد، م. (۱۳۸۸) "هویت و نقش های جنسیتی" مجموعه مقالات نقش های جنسیتی از دیدگاه اسلام با نگاهی به علوم اجتماعی"، قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
- [۳۸] شفیعی، م. (۱۳۸۷) "ویکرد اسلام به بستر پیدایش آسیب های اجتماعی"، بینات، سال پانزدهم، پاییز، شماره ۳.
- [۳۹] صرامی، ح. (۱۳۸۸) "ارتباط صمیمی والدین با فرزندان عاملی مهم در پیشگیری از اعتیاد و آسیب های اجتماعی"، نشریه ماهنامه آموزشی-تربیتی پیوند، شماره ۳۶۱.
- [۴۰] صمدی، م. (۱۳۸۵) "مجله علوم انسانی"، فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۵، شماره ۶۲.
- [۴۱] بسطامی، ب. موسوی، ر. "نقش الگوی تربیتی قرآن در تعالی فکر، سبک و کیفیت زندگی" همایش سبک زندگی دانشجوی ایرانی.
- [۴۲] خاتمی، ج. چکاد، آ. (۱۳۹۴) "نقش تربیتی خانواده در تربیت دینی کودک با تاکید بر آیات و روایات" همایش سبک زندگی دانشجوی ایرانی.
- [۴۳] خاتمی، ج. (۱۳۹۴) "نقش خانواده در تربیت دینی کودک با تاکید بر آیات و روایات" همایش سبک زندگی دانشجوی ایرانی" (آسیب ها، راهبردها و راهکارها).
- [۴۴] روئین تن، ش. حسن پور، غ. (۱۳۹۰) "راهبرد های تقویت ایثار و شهادت" همایش ملی ایثار و شهادت فرصت ها و چالش ها در حوزه ی فرهنگ.
- [۴۵] شفاپی، م. (۱۳۹۱) "نقش مذهب در دفاع مقدس" پژوهشنامه دفاع مقدس، سال اول شماره ۴ زمستان ۹۱.
- [۴۶] فضلی، ع. (۱۳۹۴) "سبک زندگی اسلامی در اندیشه های مقام معظم رهبری (مد ظله العالی)"، همایش سبک زندگی دانشجوی ایرانی آسیب ها، راهبردها و راهکارها، ششم خردادماه.
- [۴۷] محمودی، ا. (۱۳۹۴) "روش شناسی استنباط مولفه های سبک زندگی از آیات قرآن با توجه به سبک زندگی مدرنیته" همایش سبک زندگی دانشجوی ایرانی (آسیب ها، راهبردها و راهکارها).
- [۴۸] مهدوی کنی، م. (۱۳۸۶) "دین و سبک زندگی مطالعه موردی"، یکی از جلسات مذهبی دانشگاه امام صادق یکم تهران.
- [۴۹] مهدی زاده، ح. (۱۳۹۰) "سبک زندگی پیشینه دانش سبک زندگی"، بهار، شماره ۵۰.
- [۵۰] میرزایی، ح. (۱۳۸۶) "تربیت فرزند در پرتو رهنمودها و رفتار پیامبر"، عروج اندیشه، مشهد، ایران.